

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN AÇIK TOPLUM İDEALİNE KARŞI DİRENME HAKKI: 1982 ANAYASASI'NIN İKTİSADİ HÜKÜMLERİ

Diren ÇAKMAK

Özet

İktisatçılar açısından anayasa, bir toplumun iktisadi ve siyasi örgütlenmesini, bu iki örgütlenmenin birbiriyle ilişkisini ve bu iki örgütlenmenin gerektirdiği kaynak tahsis mekanizmalarını düzenleyen ekonomi-politik modeldir. Bu bağlamda, Türkiye'nin kalkınma sorunu ile anayasacılık hareketi arasında bağ aramak yanlış olmaz. Nitekim 1990'lı yılların ortalarından itibaren, Avrupa Birliği müktesebatı çerçevesinde mevcut 1982 Anayasası'nın iktisadi hükümlerinde yapılan değişikliklerin, Türkiye için etkin bir ekonomi-politik model inşa etmekten uzak olduğunu söylemek mümkündür. Bu iddia, yaşanan iktisadi krizlerle sabittir. Ne yazık ki, uzun yıllardan bu yana, Avrupa Birliği mevzuatına uyum sağlama çalışmaları, ülkemizde, sadece ve sadece kişi hak ve özgürlükler ile siyasi hak ve özgürlüklerde mesafe alınması gerekliliği üzerine oturtulmuş ve Türk yurttaşlarının iktisadi ve sosyal hak ve özgürlüklerinde mesafe alınması hususu ihmal edilmiştir.

İşte bu çalışma ile Türkiye-AB ilişkilerinde, anayasal haklardan olan iktisadi ve sosyal hak ve özgürlükler kategorisinden, iktisadi hak ve özgürlükler konusu ele alınmaktadır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, AB'nin açık toplum ideali; ikinci bölümde, AB-Türkiye ilişkilerinde direnme hakkının kullanımı ve üçüncü bölümde, 1982 Anayasası'nın iktisadi hükümleri AB'nin açık toplum ideali bağlamında değerlendirilmektedir. Çalışmanın Türkiye-AB ilişkilerinde, siyasi örgütlenme ve iktisadi örgütlenme arasındaki bağın/uyumun ihmal edilemeyeceğine dikkat çekmesi bakımından önem arz ettiği düşünülmektedir.

---

* Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Çorum.

Anahtar Kelimeler: Açık toplum ideali, direnme hakkı, iktisadi ve sosyal hak ve özgürlükler, kapitalizm, demokrasi.

Abstract

From the point of view of the economists, a constitution is an economic-political model which arranges the economic and the political organizations of a society and the tie between these two organizations. In this respect, it will not be wrong to search a tie between the development problem and the constitutional movement in Turkey. Nevertheless, for the mid 1990s, it is possible to say that the amendments in the Constitution 1982 in accordance with European Union acquis are distant to build an efficient economic-political model for Turkey. This claim is definite considering the economic crises experienced in Turkey in the past. Unfortunately, for long years, the works done for the conformity of Turkish legal system with European Union legal system are based on the floor of the necessity of progress in the individual rights and freedoms and the issue of progress in the economic and social rights and freedoms of Turkish citizens is neglected.

Here, within this paper, the economic rights and freedoms under the economic and social rights and freedoms which is one of the category of constitutional rights is elaborated under the scope of Turkey-EU relationship.

The study is formed of three parts. In the first part, the open society ideal of EU, in the second part the use of right of resistance under the relationship between EU and Turkey and in the third part the economic articles of the 1982 Constitution in regard to the open society ideal of EU are evaluated. It is thought that the study has significant considering the fact that the study takes attention the necessity not to neglect the tie/conformity between political and economic organizations in the constitution.

Key Words: *The open society ideal, the right of resistance, the economic and social rights and freedoms, capitalism, democracy.*

Giriş

İktisatçılar açısından anayasa, bir toplumun iktisadi ve siyasi örgütlenmesini, bu iki örgütlenmenin birbiriyle ilişkisini ve bu iki örgütlenmenin gerektirdiği kaynak tahsis mekanizmalarını düzenleyen ekonomi-politik modeldir. Bu bağlamda, Türkiye'nin kalkınma sorunu ile anayasacılık hareketi arasında bağ aramak yanlış olmaz. Nitekim 1990'lı yılların ortalarından itibaren, Avrupa Birliği müktesebatı çerçevesinde mevcut 1982 Anayasası'nın iktisadi hükümlerinde yapılan değişikliklerin, Türkiye için etkin bir ekonomi-politik model inşa etmekten uzak olduğunu söylemek mümkündür. Bu iddia, yaşanan iktisadi krizlerle sabittir. Ne yazık ki, uzun yıllardan bu yana, Avrupa Birliği mevzuatına uyum sağlama çalışmaları, ülkemizde, sadece ve sadece kişi hak ve özgürlükler ile siyasi hak ve özgürlüklerde mesafe alınması gerekliliği üzerine oturtulmuş ve Türk yurttaşlarının iktisadi ve sosyal hak ve özgürlüklerinde mesafe alınması hususu ihmal edilmiştir.

İşte bu çalışma ile Türkiye-AB ilişkilerinde, anayasal haklardan olan iktisadi ve sosyal hak ve özgürlükler kategorisinden iktisadi hak ve özgürlükler konusu ele alınacaktır.

Bilindiği üzere, Türkiye-AB ilişkilerinde, özellikle 1990'lı yılların ortalarından itibaren öne çıkartılmakta olan ideal, açık toplum idealidir. AB'nin açık toplum idealini, en genel ifadeyle, siyasi olarak liberal demokrasi, iktisadi olarak devlet müdahalesiz (laissez faire) kapitalizm ve toplumsal olarak postmodernizm ideolojilerinin bütünü olarak tanımlamak mümkündür. Açık toplum kavramı, ilk defa, 1932 yılında, Henri Bergson tarafından "*Ahlak ve Dinin İki Kaynağı*" isimli eserinde kullanılmıştır. Kavram, daha sonra, Karl Popper tarafından geliştirilmiş ve Popper'in 1945 yılında çıkan "*Açık Toplum ve Düşmanları*" isimli eseri ile yaygınlaşmıştır. Kavram, dünyaca ünlü finans spekülörü George Soros'un kurmuş olduğu "*Açık Toplum Enstitüsü*"nün, özellikle Doğu ve Orta Avrupa ülkelerini Sovyet etki alanından çıkartmaya yönelik faaliyetleriyle, Avrupa Topluluğu ülkeleri nezdinde meşruiyet kazanmıştır. Soros Vakıflar Ağı tarafından benimsenmiş olan açık toplum ideali, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Avrupalı siyasetçiler tarafından sahiplenilmiştir. Belirtmek gerekir ki, 1990'lı yıllardan bugüne kadar, açık toplum ideali, açık adıyla, AB resmi metinlerinde yer almamıştır. Ancak idealin tüm varsayımlarına, AB metinlerinde yer verilmiştir. Nitekim, Türkiye'de ve diğer aday üye ülkelerde, açık toplum idealine ulaşmak ile AB üyesi olmak arasında kurulan özdeşlik ilişkisi, AB metinlerinde, açık toplum idealinin varsayımlarının kabul edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye, 50 yıldır Avrupa'nın ortağı olma mücadelesi vermektedir. Bu mücadelenin son 15 yılını ise, 50 yıllık zaman diliminde, Türkiye açısından yaşanmış en zor yıllar olarak nitelendirmek mümkündür. Bu 15 yıl, Türkiye'nin açık toplum idealine ulaşma gayreti gösterdiği zaman dilimine denk düşmektedir. Dolayısıyla, Türkiye açısından son 15 yılın, öncesindeki 35 yıldan farklı anlamlar ifade ettiği düşünülmektedir. Çünkü son 15 yıl, Türkiye'nin 1950'li yıllardan itibaren tecrübe etmeye başladığı çarpık demokratikleşme, çarpık kapitalistleşme ve çarpık modernleşme süreçlerinin sonuçları olan taşınmaz ve ertelenemez siyasi, iktisadi ve toplumsal sorunların da çıplak bir şekilde ortaya çıktığı yıllardır. Bu yıllar, yurttaşların büyük çoğunluğunun etnik, dinsel ve cinsel kimlikleri dışında hiçbir şeye sahip olmadıklarını yani taşıdıkları kimlikler dışında bir mülklerinin olmadığını fark ettikleri yıllardır.

50 yıllık AB-Türkiye ilişkilerinin değerlendirmesi yapıldığında, yurttaşların büyük çoğunluğu nezdinde iki temel duygunun, öfke ve nefretin öne çıktığı gözlemlenebilmektedir. Bugün Türk yurttaşlarının büyük çoğunluğu tarafından, AB ile ilişkiler bir zulüm olarak algılanmaktadır. Bu, Türk yurttaşlarının gözünde, AB menşeli politikaların uygulanmasına karşı direnmeyi meşrulaştırmaktadır. Hatta öyle ki, yurttaşlar nezdinde, bir sivil itaatsizlik örneği olan kayıt dışı ekonomi olumlanmaktadır. Bu algı ve tutum, bugün Türkiye'de hem siyasi hem de iktisadi örgütlenmenin niteliğinin tartışmaya açılmış olduğunu göstermektedir. İşte bu çalışma ile Türk toplumunun sosyal refah fonksiyonu tercihinin ve toplumsal adalete ilişkin değer

yargılarının bir plan dahilinde belirlenmediği ortaya konulacak, bu belirsizliğin Türkiye-AB ilişkilerini hem eşitsiz kıldığı ve dolayısıyla kilitlediği, hem de ülkenin kalkınmasının önünde engel oluşturduğu ve ülkeyi krizlere gebe kıldığı ispatlanmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın üç bölümden oluşması planlanmaktadır. Birinci bölümde, AB'nin açık toplum ideali; ikinci bölümde, AB-Türkiye ilişkilerinde direnme hakkının kullanımı ve üçüncü bölümde, 1982 Anayasası'nın iktisadi hükümleri AB'nin açık toplum ideali bağlamında değerlendirilecektir. Çalışmanın Türkiye-AB ilişkilerinde, siyasi örgütlenme ve iktisadi örgütlenme arasındaki bağın/uyumun ihmal edilemeyeceğine dikkat çekmesi bakımından önem arz ettiği düşünülmektedir.

Avrupa Birliği'nin Açık Toplum İdeali

Açık toplum ideali, kimsenin mutlak bilgiyi elinde tutamayacağını, farklı insanların farklı fikirlere ve beklentilere sahip olabileceğini kabul eden, insanların beraber barış içinde yaşayabilmelerini sağlamak için bireylerin haklarını koruyacak kurumlara ihtiyaç duyduğunu öngören, sivil toplum alanının geniş ve kültürel çeşitliliğin hakim olduğu¹, Avrupa Birliği'nin benimsediği siyasi, iktisadi ve toplumsal mühendislik projesidir. AB üye ülkeleri, bu ideale en yakın ülkelerden sayılmaktadırlar.

Açık toplum ideali, siyasi örgütlenme olarak liberal demokrasiye, iktisadi örgütlenme olarak devlet müdahalesiz kapitalizme (*laissez faire*) ve toplumsal örgütlenme olarak post-modernizme dayanmaktadır. Ülkeler, bu üç örgütlenme arasındaki uyumu sağlaması oranında, açık toplum idealine ulaşma cetvelinde konumlanmaktadır. Nitekim Türkiye'nin AB'ne tam üyelik sürecinin uzun sürmesinin nedeni, Türkiye'nin siyasi, iktisadi ve toplumsal örgütlenmesini, açık toplum idealinin dayandığı siyasi, iktisadi ve toplumsal örgütlenme biçimleri ile uyumlaştıramaması olarak gösterilmektedir.

AB açık toplum ideali, gerçekte yaklaşılabilecek ama asla ulaşılmayacak bir ideal olarak sunulmaktadır. Bu sunuş biçimi, her toplumun kusurlu toplum olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bir başka deyişle; siyasi, iktisadi ve toplumsal sistemde, denge noktasına, hiçbir ülke hiçbir zaman ulaşamayacaktır. Ancak ülkelerin, denge noktasına ulaşma gayreti gösterdikleri oranda, daha az kusurlu hale gelecekleri öngörülmektedir. Bu bağlamda, hedef, kusursuz ülke olmak değil, en az kusurlu olmak olarak belirmektedir. En az kusurlu olmaya çalışmanın ödülü ise, AB tam üyeliği olarak sunulmaktadır.

AB aday ülke raporları incelendiğinde, açık toplum idealinin, temel hak ve özgürlüklerden, öncelikle kişi hak ve özgürlüklerine ve daha sonra siyasi hak ve özgürlüklere işaret ettiğini, iktisadi ve sosyal hak ve özgürlükleri ise bütünüyle ihmal ettiğini görmek mümkündür. Hatta iktisadi ve sosyal hak ve özgürlüklerin özel mülkiyet

---

¹EU, "Implementation of the Commission Communication on the EU's Role in Promoting Human Rights and Democratisation in Third Countries" başlıklı Commission Staff Working Document by Commission of the European Communities, SEC (2004)1041, Brussels, 30.07.2004, s. 15.

hakkının gözetilmesine indirildiği çıkarımını yapmak mümkündür. Raporlarda öne çıkan ifadelerden bazıları şunlardır: “*Din ve vicdan özgürlüğü, seçilmiş hükümetlerce yönetim, farklılıkları içinde barındıran güçlü bir sivil toplum, azınlık haklarının anayasal güvence altına alınması, çatışmaların barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması*”². Bu ifadelerde dikkat çekici olan husus, insan haklarının anayasal dile temel hak ve özgürlükler olarak aktarılmakta olduğu, dolayısıyla temel hak ve özgürlüklerin, soyut ilkelere dönüşen insan haklarının somutlaşmış biçimi olduğu gerçeğinin ihmal edilmekte oluşu ve kişi hak ve özgürlükleri, siyasi hak ve özgürlükleri, iktisadi ve sosyal hak ve özgürlükleri kategorilerinin bir diğerine üstün olmadığı temel kabulünün iskanlanmış oluşudur.

Bu iddiayı doğrulamak açısından, AB belgelerinde, özel mülkiyet hakkının, kişi hak ve özgürlükler kategorisinde sayılmasının bir zorunluluk olduğunu belirtmek uygun olur. Oysa ki, insan haklarından sayılan özel mülkiyet hakkı, ülkelerin anayasalarında, kişi hak ve özgürlükler kategorisinde değil, iktisadi ve sosyal hak ve özgürlükler kategorisinde düzenlenmek suretiyle de korunabilir. Nitekim her ülke, ortak yararı kendisi için tanımlayabilir. Hatırlatmak gerekir ki, Türkiye’de 1961 Anayasası’nda özel mülkiyet hakkı, iktisadi ve sosyal haklar kategorisinde düzenlenmiş, ancak bu, 1982 Anayasası ile değiştirilmiş, 1982 Anayasası ile özel mülkiyet, kişi hakları kategorisinde yer almıştır. Bilindiği üzere, 1961 Anayasası ile sosyal devlet anlayışı hakim kılınmış, ancak 1982 Anayasası ile sosyal devlet anlayışı terk edilmiştir. Şu halde, anayasada, özel mülkiyet hakkının tanzim edildiği hak kategorisinin hangisi olduğuna bakarak, ülkedeki demokratik rejimin niteliğini ve ülkede gelir dağılımı adaletinin olup olmadığını anlamak mümkündür. Aynı akıl yürütmeye, bir anayasada iktisadi ve sosyal hak ve özgürlüklerin geniş veya dar olarak tanınması üzerinden, o ülkede devlet müdahaleli (refah devleti) veya devlet müdahalesiz (liberal devlet) kapitalist sistemin hakim olduğu çıkartılabilir.

Bu noktada açık toplum ideali bağlamında tartışmaya açılması gereken sorular şunlardır: *Açık toplum idealinin bizatihi kendisi mutlak doğruya ulaşamayacağı varsayımına dayanmaktayken, idealin varsayımlarının AB aday üye ülkelere mutlak doğru olarak sunulması, idealin özüne aykırı değil midir? Açık toplum ideali, farklı insanların farklı beklentilere sahip olabileceği ve ölümsüz doğrular olamayacağı varsayımına dayanmaktayken, idealin kendisini ölümsüz bir doğru arayışının ifadesi olarak saymak ideali sorunlu kılmakta değil midir? Açık toplum ideali, insan haklarının kutsallığı varsayımına dayanmaktayken, insan haklarından kimilerini daha ayrıcalıklı saymak suretiyle, doğa üstü yasadan kaynağını aldığı varsayılan tüm insan hakları üzerinde mühendislik çalışması yürütmekte ve insan haklarına seçmeci bir anlayışla yaklaşma tuzağına düşmekte değil midir? Böyle bir mühendislik çalışması, insan haklarının tamamının kutsal olduğu iddiasını değersizleştirmekte ve insan haklarını savunmayı siyasallaştırmakta değil midir?*

² EU, “Human Rights and Democracy in the Barcelona Declaration (1995)” içinde “**Reinvigorating EU Actions on Human Rights and Democratisation with Mediterranean Partners**” başlıklı Strategic Guidelines by Commission of the European Communities, COM (2003) 294 final, Brussels, 21.05.2003, s.7.

Şu halde, açık toplum idealinin bizatihi kendisinin kapalı bir toplum modeli önerdiğini ve açık toplum idealinin liberal demokrasi-liberal kapitalizm-postmodernizm üçlemesi dışında siyasi-iktisadi-toplumsal örgütlenme biçimlerinin tamamını reddettiği çıkarımını yapmak mümkündür. Böyle bir çıkarım ise, Türkiye'nin AB'ye tam üye olabilmesi için liberal demokratik bir siyasal rejime, liberal kapitalist bir ekonomiye ve postmodern bir topluma sahip olmak zorunda olduğu gerçeğini gözler önüne sermekte ve daha ötesi, AB üyelik sürecinde, liberal demokrasi-liberal kapitalizm-postmodernizm üçlemesini savunmayan Türk yurttaşları ile siyasal partilerin kendi tez ve görüşlerinin hiçbir zaman iktidara gelemeyeceği bir siyasi, iktisadi ve toplumsal modeli kabul etmek zorunda bırakıldıklarını ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, cumhuriyetçi demokrat bir siyasal rejim, devlet müdahaleli kapitalist sistem ve modern bir toplum üçlemesini savunan veya başka siyasi, iktisadi ve toplumsal modelleri kendine program olarak belirleyen Türk yurttaşları ile siyasal partilerin açık toplum idealinin hayata geçirildiği bir Türkiye'de, düzeni bozmaya ve/veya değiştirmeye çalışan suçlulardan sayılabileceklerini öngörmek mümkündür.

Açık toplum ideali tanımlanırken *“farklı fikirlere açık olmak, şeffaflık, değişime açık olmak, eleştirel düşüncüyü hakim kılmak, demokrasiyi yerleştirmek, empati yeteneğini bir yurttaşlık bilinci olarak yerleştirmek, meseleleri katılımcı bir anlayışla çözmek....”*³ gibi hiç kimsenin itiraz edemeyeceği ifadeler kullanılmaktadır. Ancak bu ifadelerin, liberal demokrasi-liberal kapitalizm-postmodernizm üçlemesine dayanan model bir kez kurulduktan ve işletilmeye başlandıktan sonra, terk edileceğini tahmin etmek zor değildir. Nitekim her siyasi, iktisadi ve toplumsal mühendislik projesi, ideal halindeyken özgürlükçü bir düzen vaat eder. Fakat bir kez kurulduktan sonra, karşıt fikirlere tahammül edemez. Açık toplum idealinin de bu genel kaidenin dışında kalmadığı düşünülmektedir.

Bir ülkedeki siyasi iradeden beklenen, o ülkedeki yurttaşların ortak çıkarını takip etmesidir. Ancak bu, yurttaşların bireysel çıkarlarını korumalarının önünde engel oluşturmaz. Yurttaşlar bireysel çıkarlarına göre, düşünme ve hareket etme özgürlüğüne sahip olmalıdırlar. Ayrıca, siyasi sistemde çoğulculuğun hakim olması hususunda bir tereddüt bulunmamaktadır. Fakat çoğulculuk anlayışı, ortak çıkarın korunması için yapılacak olan doğru-yanlış ayrımını tehdit edecek noktaya taşınmamalıdır. Aksi halde, toplumda huzuru ve düzeni sağlamaya imkan yoktur. Kabul etmek gerekir ki, bireysel çıkarların ortak çıkarın üzerinde olduğu ve hatta bireysel çıkarların peşinde koşulmasının ortak çıkarın güvencesi olduğu varsayımı çok çekicidir. Ancak, ortak çıkar açısından sorulması gereken soruların cevaplarının, bireysel çıkarlar açısından cevaplandırılması⁴, birbirleriyle mücadele eden ve birbirleriyle sadece ve sadece ortak muhalefet öznesi üzerinde birleşen bireylerin cevaplarının hayata geçmesi sonucunu doğuracaktır. Bu ise, hukukun üstünlüğü ilkesine zarar verecek, demokrasiyi temsil

³ EU, **Report from the Commission on the Implementation of Measures Intended to Promote Observance of Human Rights and Democratic Principles in External Relations for 1996-1999**, COM (2000)726 final, Brussels, 14.11.2000, s.74.

⁴ Detaylar için bkz. EU, **“European Instrument for Democracy and Human Rights Strategy Paper 2007-2010”**, DG RELEX/B/1 JVK 70618, s.5-10.

unsurundan kopartacak ve siyasi seçimleri bireysel çıkar hesaplarına dayalı işlemsel bir eylem haline dönüştürecek. Şu halde, liberal demokrasinin eksiksiz demokrasi modeli olduğunu iddia etmeye imkan gözükmemektedir.

Bilindiği üzere, her ulusal piyasa, o ülkedeki mevcut servet dağılımını yansıtır. Piyasanın, serveti, sosyal adalet ilkesine göre yeniden dağıtma gibi bir işlevi yoktur. Yani, kapitalist bir ekonomide piyasayı tamamen serbest bırakmak, tüm gelir gruplarındaki yurttaşlar için genel iyiyi doğurmaz. Şu halde, devlet müdahalesiz kapitalist ekonomide, sosyal adaletin kendiliğinden gerçekleşeceğini iddia etmenin imkanı yoktur. Bu da, bir ülkede sosyal adaleti sağlamak için piyasaya siyasi müdahalenin gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Kuşkusuz ki, siyasi sistem yozlaşmışsa, siyasi kararların verimsizliği kaçınılmaz olur. Nitekim kapitalist sistemin devlet müdahalesiz işletilmesi gerektiğini ve ancak bu sayede piyasaların genel dengeye ulaşacağını⁵ savunanlar, siyasi kararların kimi zaman piyasalardan daha hatalı olabildiğini öne sürmektedirler. Bu iddiadaki haklılık payı inkar edilmemekle birlikte, siyasi kararların piyasalardan daha hatalı olabilmesi ihtimali üzerinden, siyasetin ekonominin dışında tutulması gerektiği yolunda bir çıkarım yapmanın meşru olmadığı düşünülmektedir. Çünkü piyasalar kendiliğinden genel dengeye ulaşmamakta ve sosyal adalet üretmemektedir. Bir iktisadi politika dolayısıyla kazançlı çıkan gelir gruplarının, zararlı çıkan gelir gruplarının kayıplarını telafi etmede isteksiz oldukları ve bir iktisadi politika dolayısıyla kazançlı çıkan gelir gruplarının refahlarının artmasının zararlı çıkan gelir gruplarının refahlarını artıracığı sonucunu getirmediği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda; toplumsal sistemde istikrarı sağlamak için, siyasi iradenin piyasalara müdahalede bulunmasının elzem olduğunu ortaya koymaktadır. Şu halde, liberal kapitalist düzenin siyasi ve sosyal özgürlüklerin güvencesi olduğunu⁶ iddia etmeye imkan gözükmemektedir.

Bilindiği üzere, modernizm, geleneksel ve dışsal her türlü otoriteden bağımsız karar verebilen akla sahip bireyin özgür olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu varsayım, her türlü engel ve bağdan uzak olan bireyin doğru ve yanlış arasında ayırım yapabileceğini ve doğru ve yanlış arasındaki çizgiyi görebileceğini öngörmektedir. Kuşkusuz ki, birey, içinde bulunduğu toplumsal ortamdan, aile ve din gibi bağlardan etkilenir. Ayrıca bireyin gelir düzeyi, iradesinin özgürlük derecesini belirler. Ancak özgür nitelendirilebilecek bireyin akli, bu bağlar ve şartlar tarafından belirlenmez. Kabul etmek gerekir ki, birey yanılabilir. Fakat kuşkuculuğun rehberliğinde, yanlışlarını fark edebilir. Bireyin yeterli bilgiye sahip olmayışı veya kavrayışının hatalı oluşu, mevcut zaman ve mekanda mutlak doğru olmadığı anlamına gelmez. Şu halde, mutlak doğruya mevcut zaman ve mekanda ulaşmak mümkündür. Aynı akıl yürütme, ahlak için de yapılabilir. Birey, iyi ve kötüyü ayırt edebilir. Çünkü, mutlak iyiyeye mevcut

⁵Türkiye 2007 AB İlerleme Raporu, www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskiler/AdavlikSureci/IlerlemeRaporlari, Erişim Tarihi 02.02.2009, s.27-28.

⁶Türkiye 2008 AB İlerleme Raporu, www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskiler/AdavlikSureci/IlerlemeRaporlari, Erişim Tarihi 02.02.2009, s.29.

zaman ve mekanda ulaşılabilir. Aksini düşünmek, iyinin olasılık ifade ettiği görüşüne vardır ki, böyle bir görüş üzerinden yükselen toplumun bireyleri ahlaki zafiyet gösterirler. Örneğin hırsızlık veya dolandırıcılık eylemleri, eylemin kimin ve niçin yaptığına göre iyi veya kötü sayılabilir. Bu ise, toplumda, bir kısım insanların ahlak polisliğine soyunması sonucunu getirir. Toplum değerler savunusu üzerinden iç çatışmaya sürüklenir. Şu halde, doğru ve yanlışın bilgisine ulaşamayacağını varsayarak bilimin rehberliğini reddetmek, iyi ve kötünün ayırt edilemeyeceğini savunmak, tarihsel gelişimin bilinebilirliğini inkar etmek, toplumsal ilerlemenin mevcudiyetine muhalefet etmek olarak şekillenen postmodern düşünüşün hakim olduğu bir toplumda barışın hakim olacağını savunmaya imkan gözükmemektedir.

Siyasi iradeden beklenen, bireylerin özgür iradeyle karar vermelerini sağlayacak gelir düzeyine sahip olmalarını sağlamak ve bireylerin her türlü engel ve bağdan uzak akıl yürütmelerinin koşullarını sağlayacak bir toplumsal sistemi işletmektir. Böyle bir düzende, demokrasinin tüm kurum ve kurallarıyla işleyeceğini ve daha ötesi demokrasinin bir yaşam biçimi halini alacağını söylemek mümkündür. Nitekim bireylerin özgür iradeyle karar vermelerini sağlayacak gelir düzeyine sahip olmadıkları ve bireylerin dinsel, geleneksel kısaca feodal engel ve bağlara tabi kaldıkları bir toplumsal sistemde, sistemi liberalleştirmek suretiyle özgürlükçü bir düzene ulaşmaya imkan yoktur. Aksine, böyle bir girişim, geleneksel ve dinsel otoriteleri büsbütün güçlendirecek ve demokratik rejimi düzenli seçim yapmaya indirgeyecektir. Demokratik rejimin esasını oluşturan katılımcılık, geleneksel ve dinsel otoritelere biat üzerinden işleyecektir. Ağalık ve şeyhlik düzeni liberal demokratik düzenmiş gibi sunulacak; daha ötesi, ağalık ve şeyhlik düzenini eleştirenler, baskıcı rejimlerin hayalini kuran, liberal demokratik düzenin düşmanı olarak tanıtılacaklardır. İşte böyle bir öngörü silsilesi, Türkiye'nin, AB ile ilişkilerini yürütürken, açık toplum idealine yaklaşma yönünde uygulamakta olduğu siyasi, iktisadi ve toplumsal politikaları, ulusal çıkarları gözeterek tekrar ele alması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Avrupa Birliği–Türkiye İlişkilerinde Direnme Hakkının Kullanımı

İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nin önsözünde, “*insanın istibdat ve baskıya karşı son çare olarak ayaklanmaya mecbur kalmaması için insan haklarının bir hukuk rejimi ile korunmasının esaslı bir zaruret*” olduğu ilan edilmiştir⁷. Bu, direnme hakkının uluslararası alanda kabul edildiğini göstermektedir. Bilindiği üzere, *direnme hakkı*, resmi olarak ilk kez 4 Temmuz 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nde kabul edilmiştir. Direnme hakkı, en geniş ifadesini 1789 Fransız Devrimi metinlerinde bulmuştur. 1789 tarihli İnsan Hakları Bildirisi, direnme hakkını, insanın doğal ve zaman aşımına uğramaz haklarından saymıştır. 1793 tarihli Bildiri'de ise, direnme hakkı, diğer insan haklarının bir sonucu olarak sayılmış ve hakka ilişkin şöyle denilmiştir: “*Hükümet halkın haklarını çiğnediği zaman isyan etmek, halkın her kesimi için, hakların en kutsalı ve ödevlerin en gereklisidir.*”⁸ Fransız Devrimi'nden sonraki yıllarda, direnme hakkı anayasalarda kimi zaman açık ve kesin, kimi zaman ise hakkın özüne yer vermek

⁷United Nations, www.unhcr.ch/udhr/lang/trk.pdf, Erişim Tarihi, 27.01.2009.

⁸Münci Kapanı, **Kamu Hürriyetleri**, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1989, s.307.

suretiyle düzenlenmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı öncesinde nasyonal sosyalizm ve faşizm tehditlerini tecrübe etmiş olan Avrupa devletleri, Savaş sonrasında, direnme hakkını, 18. yüzyıldaki mistik saygınlığının ötesine taşımışlar ve direnme hakkı 20. yüzyılda gerçek saygınlığına kavuşmuştur. Hakka, 10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler Örgütü tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nde yer verilme suretiyle, direnme hakkı evrensel olarak meşruiyet kazanmıştır.

Hatırlanacağı üzere, Türkiye'de direnme hakkı, ilk olarak 1961 Anayasası'nda düzenlenmiştir. 1961 Anayasası zora karşı direnişi hak saymıştır. Anayasanın başlangıç kısmında şöyle denilmektedir: *"Tarihi boyunca bağımsız yaşamış, hak ve hürriyetleri için savaşmış olan; Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti..."* Belirtmek gerekir ki, direnme hakkı, 1982 Anayasası'nda tanınmamıştır. Direnme hakkı, AB ülkelerinin anayasalarında, bazılarında açık ve bazılarında hakkın özüne yer vermek suretiyle düzenlenmiştir. Türkiye-AB ilişkileri tartışmalarında sıklıkla Türkiye-Yunanistan mukayesesi yapıldığından, Yunanistan Anayasası'nda, bu hakkın nasıl düzenlenmiş olduğunu örnek olarak vermek uygun olur. Yunanistan Anayasası'nda şöyle denilmektedir: *"Anayasaya ve ona uygun olan kanunlara saygı, vatana ve demokrasiye bağlılık, bütün Yunanlılar için temel bir ödevdir. Anayasaya sadakat, Anayasayı cebren ilga etmeye teşebbüs edecek herkese karşı mümkün olan her vasıta ile direnme hakkına ve ödevine sahip olan Yunanlıların vatanseverliğine emanet edilmiştir."* Görüldüğü üzere, *"Devlet yönetiminin dayandığı temel, halk egemenliğidir"*⁹ diyen Yunanistan Anayasası, direnme hakkını açık olarak tanımaktadır. Şu halde, halk egemenliğine dayalı rejimlerde, direnme hakkının anayasal bir hak olarak düzenlenmesi gerektiğini söylemek mümkündür. Ancak düzenlenmemiş olması halinde de, yurttaşların, direnme hakkı vardır. Çünkü direnme hakkı, insanın doğal ve zaman aşımına uğramaz haklarından sayılmaktadır.

Direnme, başkasının eylem ya da iradesi karşısında psikolojik, fiziki, her türdeki muhalefeti kapsayan, zorlamaya karşı geliştirilen bir savunma hareketidir. Direnme, siyasi, iktisadi veya toplumsal bir motivasyona dayanabilir. Direnme, yasaya itaat etmeme biçiminde bir karşıtlığın ifadesidir. Bilindiği üzere itaat, varlığını buyruktan alan bir kabulleniş tarzıdır. Buyruk itaat ister. Bu istek zorlayıcıdır ve zorlayıcılığını güçten ve gücü kullanan alır. İşte, gücü kullanan yani yönetimi elinde bulunduran, eğer zorba veya yetersiz ise, yönetimin zorbalığı ve yetersizliği nedeniyle yurttaşlar yönetime karşı direnme ediminde bulunurlar. Yönetimin, yurttaşların taleplerine cevap vermemesi ve gücünü kötüye kullanması, direnme edimini meşrulaştırır¹⁰. Direnme, yurttaşların haksızlıklara karşı koyma görevini yerine getirmesi olarak kendini gösterir. Başlıca iki biçimde direnme görülür. Bunlar pasif ve aktif direnmedir. Pasif direnme, zora ve şiddete başvurmaksızın baskıya karşı koyma yoludur. İmza toplama, genel greve çağrı, gösteri yürüyüşü düzenleme pasif direnişe verilebilecek örnekler

⁹ Madde 120 Direnme Hakkı. Bkz. Bilgi Üniversitesi, **Yunanistan Anayasası**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

¹⁰ David Lefkowitz, "On a Moral Right to Civil Disobedience", **Ethics**, vol.117, Issue 2, January 2007, s.209.

arasındadır. Aktif direnme ise, zora ve şiddete başvurarak, isyan ya da ihtilal biçimini alarak baskıya karşı koyma yoludur¹¹. Aktif direnişe bir örnek vermek gerekirse, Türk siyasal yaşamındaki başlıca örnek, Mustafa Kemal liderliğindeki Türk halkının Osmanlı Sarayı'na rağmen başlatmış olduğu Milli Mücadele Hareketidir. Söz konusu aktif direniş eylemi 1923 Türk Devrimi ile taçlanmıştır. Bir diğer örnek ise 1960 olaylarıdır. Türk ulusu, 1960 yılında, Türk aydınlarının siyasi önderliğinde, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin desteğini yanına alarak, Demokrat Parti iktidarının anti-demokratik uygulamalarına karşı ayaklanmış ve Menderes hükümetini devirmiştir.

Yurttaşların hayatları ile ilgili kararlarda söz sahibi olan siyasi irade, temsilcilik görevini ifa ederken, yurttaşların ortak çıkarı lehinde davranmamakta ise, yurttaşlar ortak çıkarı savunmak adına, kendi hayatları ile ilgili kararlarda doğrudan kendileri söz sahibi olmaya girişebilirler. Çünkü yurttaş, ortak yarar ve değerlerin korunması için doğrudan hareket etme hakkını, hukuk devleti idealini doğuran aydınlanmacı doğal hukuk anlayışından almaktadır. Daha ötesi, direnme hakkı, pozitif hukuka bir görev olarak geçmiştir. Şu halde, direnme hakkının kullanımı, aynı zamanda, yurttaşlık bilincinin somutlaşmış bir ifadesidir. Nitekim yurttaş olma bilincinin zayıflığı, yurttaş direnme hakkını kullanmaktan alıkoyan tek saik olarak gözükmektedir. Altını çizmek gerekir ki, direnme edimi, hukuki çözümler işletildikten sonra başka bir çare kalmayan durumlarda görülmektedir. Yani direnme edimi, meşruiyetini ortak yarar adına hareket etmenin yanı sıra, son çare olarak başvuru bir yol olmasından da almaktadır. Bir diğer deyişle, mevcut yasa ve kurallara bilerek aykırı davranmak ve bu bilinçli ihlalin mevcut hukuk düzenindeki müeyyidelerinden korkmaksızın yönetime karşı gelmek, mevcut adaletsizlik ve keyfiliği sona erdirmeye yönelik olduğundan, direnme edimi, meşruiyetini kendi özgünlüğünü yaratan koşullardan ve ihlal edilen pozitif hukuk normundan doğacak yaptırıma katlanma isteğinden almaktadır. Direnme hakkını, diğer insan haklarından ayıran temel bir özelliği bulunmaktadır. Bu özellik, hakkın kullanımının bireysel duyarlılık ile toplumsal duyarlılık arasında doğrudan bir denkleştirme yapmaya imkan vermesidir. Daha açık bir dille söylemek gerekirse, farklı insan hakları birbiriyle çatışabilir. Örneğin, kadın hakları, cenin hakları ile çatışabilir. Kadın haklarının korunması, cenin haklarının aleyhinedir. Hangi tarafın haklarına öncelik verileceği, yeni insan hakkı ihlali vakası doğuracaktır. Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. İşte direnme hakkı, diğer haklarla çelişmeyen, insan hakları içindeki tek haktır.

Bu noktada direnme hakkının AB-Türkiye ilişkilerinde kullanımı bağlamında, akla şu soru gelmektedir: *"Türk hükümetlerinin, AB açık toplum idealine yaklaşmak adına, almış ve halen almakta oldukları siyasi, iktisadi ve toplumsal sistemi değiştirmeye yönelik kararlara karşı, bu kararların Türk ulusunun ortak çıkarının aleyhine olması iddiasına dayanarak, kendi yaşamları ile ilgili kararlarda doğrudan kendilerinin söz sahibi olmak istediklerini belirterek, bir kısım Türk yurttaşları veya kimi siyasal partililer AB açık toplum idealinin Türkiye'de hayata geçirilmesine tepki göstererek, direnme hakkını kullanmaya girişebilirler mi?"*

¹¹ Münci Kapani, a.g.e., s.314.

Soruyu hukuk teorisi açısından “evet” olarak yanıtlamak mümkündür. Ancak soruyu Türk siyasi, iktisadi ve toplumsal yaşam pratiği açısından “evet” olarak yanıtlamak mümkün değildir.

Verilen bu olumsuz cevabı anlaşılır kılmak için şu nedenleri sıralamak doğru olur.

Birincisi, müreffeh bir yaşam beklentisi içinde olan mülksüz, düşük ücretli, dar gelirlili, işsiz Türk yurttaşları AB açık toplum ideali hakkında bilgilendirilmiş değillerdir.

İkincisi, Türk hükümetlerinin, Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğine ihtiyacı olup olmadığı veya tam üye olduğunda Türkiye'nin kazancının ve kaybının neler olduğu gibi hususlarda yaptıkları muhasebelerden (eğer yapmışlarsa) yurttaşlar haberdar edilmemektedir ve hükümetler Türkiye-AB ilişkileri hakkındaki kamuoyu açıklamalarını “*AB müktesebatına uyum sağlamak, müzakere etmek..*” türünden ifadelerle geçiştirmektedir.

Üçüncüsü, Türk hükümetleri tarafından, kamuoyuna, AB'ye tam üyelik, iç siyaset manevrası olarak, bir ulusal çıkarmış gibi gösterilmekte ve Türk halkı yanıltılmaktadır.

Dördüncüsü, Türkiye-AB ilişkilerinde Türkiye'nin eşitsiz konumda olduğunu dile getirenler ve AB açık toplum idealinin Türkiye'nin ulusal çıkarlarıyla bağdaşmaz olduğunu söyleyenler, AB tarafından desteklenen sivil toplum örgütleri tarafından, Türkiye'nin demokratikleşmesinin önündeki engeller olarak kamuoyuna sunulmaktadır.

Beşincisi, devlet organlarında yani yasama, yürütme ve yargı organlarında ve üniversitelerde, her ne suretle olursa olsun, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecinin devamından yana olan ve bu sürecin devamını bilerek değil inanarak savunan, yani süreci bilmenin konusu olarak değil de inanmanın konusu olarak ele alan fazla sayıda temsilci, bürokrat, teknokrat, yargıç, savcı ve akademisyen bulunmaktadır. Kimi akademisyenlerin gelir kaygısıyla AB projelerine dahil oldukları, ulusal çıkarlar açısından tehdit oluşturacak projelere imza attıkları bilinen bir gerçektir.

Altıncısı, devlet örgütlenmesinde, bir AB bürokrasisi oluşmuş, Türkiye-AB ilişkilerinin bir şekilde devamından bireysel çıkar sağlayan yani nüfuzunu ve mesleki itibarını buna dayandıran profesyoneller yaratılmıştır ve bu profesyonellerin varlık sebebi, her ne pahasına olursa olsun AB sürecinin devamını gerektirmektedir.

Yedincisi, Türk çocukları, ilköğretimden itibaren AB açık toplum idealinin benimsenmesine yönelik hazırlanmış müfredata dayalı öğrenim görmektedirler. Çocuklara idealin varsayımları mutlak doğru olarak öğretilmekte ve çocuklar, idealin varsayımlarını muhakeme etme yeteneğinden uzak eğitilmektedirler.¹²

Sekizincisi, yaygın eğitim kurumlarında yetişkinlere açık toplum idealinin varsayımlarının mutlak tek doğru olarak benimsenmesine yönelik eğitim verilmektedir.

---

¹² Bkz. TESEV tarafından yürütülen okul ders kitaplarının açık toplum ideali ile uyumlu olarak yazılması projesi. “European Instrument for Democracy and Human Rights Turkey Programme”, **Report of Delegation of the European Commission to Turkey**, Brussels, January 2008, s.5.

Dokuzuncusu, medya kuruluşlarının büyük çoğunluğunun yayınlarında açık toplum idealine erişmek ile tam özgürlüğe ulaşmak arasında özdeşlik olduğu mesajını veren haber dili kullanılmaktadır.

Onuncusu, Türk yurttaşlarının büyük çoğunluğu, direnme hakkının bir insan hakkı olduğunu bilmemektedirler.

Türk yurttaşlarının büyük çoğunluğunun AB açık toplum idealinin Türkiye’de hayata geçirilmesine tepki göstererek direnme haklarını kullanmaya girişmelerini neredeyse imkansızlaştıran bu koşullara rağmen, yurttaşların pasif direnme biçiminde direnme eylemlerinde bulduklarını belirtmek gerekir. Bu, direnme ediminin aktif direnme biçimine evrilmesine giden yolda önemli bir aşama olarak göze çarpmaktadır. Nitekim bugün Türk yurttaşlarının pek çoğunda, Türkiye’nin AB’ye üyelik sürecinin bir eziyet süreci olduğu yönünde kanı oluşmuştur. Bazı çevrelerde, Türkiye-AB ilişkileri bir zulüm ilişkisi olarak nitelendirilmektedir. Türk yurttaşlarının büyük çoğunluğunun gözünde, AB menşeli politikaların uygulanmasına karşı bir öfke oluşmuştur. Bu öfkenin olgunlaşması halinde, öfkenin mevcut pasif direnmenin aktif direnmeye dönüşmesi ihtimali mevcuttur. Fikri mülkiyet hakları alanında özellikle marka, patent ihlalleri, AB ülkelerinden gelen turistlere ederinin üzerinden satış yapılması, AB ürünlerine dayalı kayıt dışı ekonomi pasif direnmeye örnek olarak gösterilebilir. Bu bağlamda, Türk yurttaşlarının kültürel kodlarında direnme hakkını kullanmanın mevcut olduğunu, ancak yurttaşlarca çoğunlukla pasif direnme biçiminin tercih edildiğini, aktif direnme biçiminin ender olarak kullanıldığını dikkat çekmek gerekir. Şu halde, Türkiye-AB ilişkilerini yürütürken, Türk hükümetlerinin, Türk yurttaşlarının toplumsal kodlarında direnme hakkını kullanmanın mevcut olduğu gerçeğini göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Aksi halde, Türkiye’de, önü alınması güç toplumsal patlamalarla karşılaşılabilir.

1982 Anayasası’nın İktisadi Hükümlerinin Açık Toplum İdeali Bağlamında Değerlendirilmesi

Bir ülkenin anayasasında siyasi örgütlenme ile iktisadi örgütlenme arasındaki ilişki uyumlu bir şekilde düzenlenmemiş ise, o anayasanın düzgün işlemesi beklenemez. Böyle bir ülkede siyasi ve iktisadi buhranlar kaçınılmaz olur. Siyasi örgütlenme ile iktisadi örgütlenme arasındaki ilişkinin uyumu için, anayasada her iki örgütlenmenin tanımlarının açıklıkla yapılmış olması gerekir. İktisadi örgütlenme açısından tanımının yapılmış olması gerekliliğinin yanı sıra, anayasada kaynak tahsis mekanizmasının da açıkça belirtilmiş olması gerekir. Nitekim bir anayasada etkin bir ekonomi-politik model inşa edilmeden, o ülkenin kalkınması beklenemez. Bu bağlamda, yürürlükte bulunan 1982 Anayasası’nın etkin bir ekonomi-politik model sunmadığı düşünülmektedir.

1982 Anayasası’nın iktisadi hükümleri incelendiğinde, ülkenin refah devleti olmakla liberal devlet olmak arasında kararsız kalmış olduğunu gözlemek mümkündür. Anayasanın iktisadi hükümlerinin, bu haliyle, AB açık toplum idealinin öngördüğü liberal kapitalist düzeni sağlamaktan uzak olduğu söylenebilir. Ancak hükümlerin, devlet müdahaleli kapitalist düzenin yani refah devleti düzeninin

koşullarını sağlamadığını belirtmek gerekir. Bir diğer deyişle, anayasa, liberal kapitalist sistem yönünde örtülü olarak bir tercih yapmış olarak gözükmekle birlikte, yeniden paylaşımçı devlet müdahaleli kapitalist sisteme de göndermeler yapmaktadır¹³. Örneğin anayasada bir yandan devletin özel mülkiyete müdahalesinin kamu hizmetleri ile sınırlı olduğu öngörülmekteyken ve sosyal devlet uygulamaları olan eğitim, sağlık ve konut sektörlerinin özel teşebbüse açılmasına cevaz verecek düzenlemeler bulunmaktayken, diğer yandan, sosyal devlet niteliği, devletin değişmez niteliklerinden sayılmaktadır.

Anayasada, özel mülkiyet hakkı kişi hakları kategorisinde düzenlenmekte ve dolayısıyla liberal kapitalist sistem yönünde zımnî bir tercih yapılmış gözükmektedir. Ancak özel mülkiyet hakkına dair madde metninde, mülkiyet hakkının kamu yararı amacıyla kanunla sınırlandırılabilmesi belirtilmektedir. Öte yandan, devletleştirme ve özelleştirmenin düzenlendiği maddede, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilebileceği öngörülmektedir. Anayasada, devlet mülkiyetinin sınırlandırılmasına cevaz veren düzenlemeler ile sosyal değer yargılarının yani iktisatçıların refah fonksiyonu dediği formülasyon bulunmaktadır. Daha açık bir dille, anayasada açık toplum ideali açısından yasal soygun sayılacak devletleştirme ve kamulaştırma türünden düzenlemeler ile toplumsal sınıflar arasında gelir dağılımı eşitsizliklerinin muhafazasına imkan veren düzenlemeler yan yana durmaktadır.

Anayasada çalışma ve sözleşme özgürlüğünün tanzim edildiği maddede de liberal devlet ile refah devleti arasındaki tercih kararsızlığının bir başka örneğini görmek mümkündür. Nitekim bir yandan, sözleşme ve çalışma özgürlüğü açık toplum ideali ile uyumlu bir şekilde asıl sayılmakta; öte yandan, açık toplum ideali ile çelişir bir biçimde, sözleşme ve çalışma özgürlüğünün sosyal amaçlarla sınırlandırılabilmesi hükümlenmektedir. Bu noktada, anayasada alt ve orta sınıfların talebi olan tam istihdam yerine üst sınıfın talebi olan fırsat eşitliği ifadesinin kullanıldığına dikkat çekmek gerekir. Bunu ise, liberal devlet anlayışına bir gönderme olarak saymak mümkündür.

Bilindiği üzere, açık toplum ideali, zorunlu askerliğe karşıdır. Çünkü açık toplum ideali, zorunlu askerliğin iktisadi özgürlükler ile bağdaşmadığını, etkin kaynak dağılımını önlediğini, sadece genç ve sağlıklı erkek nüfustan alınan bir vergi olması itibarıyla ayrımcı ve aynı bir vergi olduğunu varsaymaktadır. Bu bağlamda, açık toplum ideali ile uyumlu bir anayasada, zorunlu askerliğin bulunmaması gerekmektedir. Liberal devlete geçiş sürecinde, zorunlu askerliğin anayasada korunması mecburiyeti hasıl ise, bu durumda ise, vatan hizmetinin, vergi ödevi altında düzenlenmesi gerekmektedir. Ancak 1982 Anayasası'nda, vatan hizmetinin iktisadi boyutu gözetilmemiştir. Şu halde, vatan hizmeti ile ilgili anayasadaki düzenlemenin, açık toplum idealinin dayandığı iktisadi özgürlük varsayımı ile çeliştiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla, AB'ye

---

¹³ Communication From the Commission to the Council and the European Parliament, **Enlargement Strategy and Main Challenges 2008-2009**, COM (2008)674 final, Brussels, 5.11.2008, s.6.

tam üye olmak isteyen Türkiye'nin, süreç içinde, zorunlu askerliği kaldırmakla karşı karşıya kalacağını tahmin etmek mümkündür¹⁴.

1982 Anayasası'nda vergiye ilişkin düzenleme de liberal devlet ile refah devleti arasındaki tercih kararsızlığına örnek olarak gösterilebilir. Bu örnek, aynı zamanda, iktisadi örgütlenmeye dair kaynak tahsis mekanizmasındaki kararsızlık ve kafa karışıklığının da somut göstergesidir. Anayasada vergiye dair maddede, ödeme gücünün amir hüküm olduğu göze çarpmaktadır. Bilindiği üzere, ödeme gücünü, gelirin marjinal faydasını ölçmek suretiyle tespit etmek mümkündür. Ödeme gücünün amir hüküm olması, refah devleti anlayışıyla uyumludur. Ayrıca maddede, vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımının maliye politikasının sosyal amacı olduğu hükümlenerek, gelir dağılımında adaletin teminine gönderme yapıldığı görülmektedir. Öte yandan, anayasada, vergi oranlarının tespiti için ilgili kanuna gönderme yapılmaktadır. Bilindiği üzere, Türkiye'de vergi gelirlerinin $\frac{3}{4}$ 'ü dolaylı vergilerden sağlanmakta ve gelir vergisi hasılatının $\frac{1}{2}$ 'sinden fazlası ücretlilerden edinilmektedir. Şu halde, vergiye ilişkin kanun ve ilgili alt mevzuatın anayasaya aykırı olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. Bu aykırılığın kökenini ise, anayasanın liberal devlet anlayışını örtülü olarak kabul edişinde aramak uygun olur. Nitekim, liberal bir devlette veya liberal devlet düzenine geçiş sürecindeki bir devlette, kalkınmanın yükünün dolaylı vergiler üzerinden ücretliler tarafından çekilmesi beklenen bir durumdur. Bununla beraber, anayasada vergiye ilişkin maddede, vergilendirmenin mülkiyet, sözleşme, teşebbüs gibi açık toplum idealince iktisadi özgürlük olarak sayılan hakları kısıtlayacak şekilde kullanılmayacağı hükümlenmemektedir. Vergilendirme yetkisinin kullanımında, anayasada böyle bir sınırlandırmanın getirilmemiş olması, açık toplum ideali bağlamında, liberal ekonomi düzenindeki tasarruf hacmini azaltıcı bir durum olarak değerlendirileceğinden, açık toplum ideali ile bağdaşmazlık arz etmektedir.

Açık toplum idealine göre; eğitim, sağlık ve konut hizmetlerinin özel teşebbüsün yanı sıra devlet teşebbüsünce de sunulması, özel teşebbüs aleyhine haksız rekabet olarak sayılmaktadır. Çünkü, hizmetlerin sıfır veya sıfıra yakın fiyatla arzı ve özel teşebbüsün, rakibi olan devlet teşebbüsünün sunduğu hizmetleri vergiler yoluyla finanse etmesi, liberal ekonomi anlayışıyla bağdaşmaz. Açık toplum ideali; devletin eğitim, sağlık ve konut sektörlerinde sadece düzenleyicilik rolünü üstlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Öte yandan, 1982 Anayasası'nın refah devleti anlayışıyla uyumlu olduğunu söylemek zordur. Nitekim, refah devleti anlayışında, yurttaşların eğitim, sağlık ve konut hizmetlerinden istifade ederken, katkı payı ödemesi kabul edilir değildir. Refah devleti anlayışı, söz konusu hizmetlerin sıfır fiyatla yurttaşlara sunulması gerektiğini savunmaktadır. Oysa ki, Türkiye'de yurttaşlar bu hizmetlerden sıfır fiyatla faydalanamamaktadırlar.

¹⁴Türkiye 2007 AB İlerleme Raporu, www.abgs.gov.tr/files/AB_Ilişkiler/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari, erişim tarihi 02.02.2009, s.11.

Açık toplum ideali, devletin sosyal güvenlik harcamalarını, bedavacı yurttaşların rantı olarak saymaktadır. Bir diğer deyişle, sosyal güvenliğin bir hak olarak anayasada kabul edilmesi açık toplum ideali ile bağdaşmazlık arz etmektedir. Açık toplum ideali, devletin sosyal güvenlik alanından çekilmesi gerektiği varsayımına dayanmaktadır. Açık toplum idealinin hayata geçirildiği bir toplumda, sosyal güvenlik hizmeti dernek, vakıf gibi sivil toplum örgütlerinin vicdanına terk edilir ve devletin, sosyal güvenlik alanında sadece denetleyici rol üstlenmesi beklenir. Bilindiği üzere, özel teşebbüsün amaç fonksiyonu kar maksimizasyonu, kamu teşebbüsününki ise kamu yararı yani net sosyal yararadır. Şu halde, sosyal güvenlik alanının, amacı kar maksimizasyonu olan özel teşebbüse terk edilmesini, işsiz ve yoksulları sivil toplum örgütlerinin sadakalarına muhtaç kılmak olarak yorumlamak mümkündür. Bu, refah devleti anlayışı ile bağdaşmamakla birlikte, ancak liberal devlet anlayışıyla bağdaşmaktadır. 1982 Anayasası'nda ise, herkesin sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu hükmolünmakta ve böylece refah devleti anlayışına bir gönderme yapılmaktadır. Öte yandan, sosyal güvenlik sisteminin, sosyal güvenlik sigortalarının finansmanının vergilerden çok primlerle sağlanmasını öngörmesi itibarıyla, sosyal güvenlik sistemi açısından, anayasanın, liberal devlet anlayışının uzağında konumlanmadığını söylemek mümkündür.

Anayasada, piyasaların denetimi ve dış ticaretin düzenlenmesine ilişkin maddede; devletin, para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işlemlerini sağlayıcı ve geliştirici tedbirler alma sorumluluğu olduğu amir hükümdür. Bu amir hüküm, açık toplum idealine aykırıdır. Çünkü liberal kapitalist ekonomide, devletin piyasaları geliştirmek gibi bir işlevi bulunmamaktadır. Söz konusu düzenleme, planlamacılığın düzenlendiği madde ile birlikte okunduğunda, 1982 Anayasası'nın refah devleti kabulüne dayandığı anlamını çıkartmak mümkündür. Ancak ülkede fiilen kalkınma girişimlerinin plan dahilinde gerçekleştirilmediği, bunun yerine fiyat mekanizmasının işletildiği göz önünde bulundurulduğunda, mevcut iktisadi sistemin işleyişinin anayasaya aykırı olduğu görülmektedir. Daha ötesi, siyasi örgütlenmede üst kurulların varlığı, devletin planlamacılığı terk ettiğinin somut göstergesidir. Daha açık bir dille, devlet, kalkınma konusundaki işlevini özel teşebbüse devretmiş görünmektedir. Anayasal bir kuruluş olan Devlet Planlama Teşkilatı'nın iktisadi politikaları belirlemedeki zayıflığını da bu çerçevede değerlendirmek uygun olur. Bugün DPT'nin, görüşlerine pek itibar edilmeyen, fiilen makro araştırmalar enstitüsü haline gelmiş olmasını, Türkiye'de açık toplum idealinin hayata geçirilmesi sürecinde, DPT'nin kurumsal olarak zayıflaması olarak yorumlamak mümkündür.

1982 Anayasası'nda ormanların korunması ve geliştirilmesine dair maddede, bütün ormanların mülkiyetinin devlette olduğu hükmolünmektedir. Ormanların, özelleştirme uygulaması kapsamında yer almaması, açık toplum ideali ile çelişik bir durum arz etmektedir. Çünkü açık toplum idealine göre, devletin, ormanların korunması ve geliştirilmesi alanından da çekilmesi ve ormanları yetiştirme faaliyetinin özel teşebbüse

veya vakıflara bırakılması gerektiği varsayılmaktadır¹⁵. Doğal servetlerin ve kaynakların aranması ve işletilmesi hususu için de, ormancılıkla ilgili yaklaşımın geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim açık toplum idealine göre, maden yatakları arama ve işletme faaliyeti, özel teşebbüse terk edilmesi gereken faaliyetlerden sayılmaktadır. Bilindiği üzere, bugün Türkiye’de, özel teşebbüsün ormancılık ve madencilik faaliyetlerine rastlanmaktadır. Bunun anayasaya aykırılık arz ettiğine dikkat çekmek gerekir. Bu aykırılığı ise, liberal kapitalist ekonomi düzenine geçişin sancısı olarak yorumlamak doğru gözükmektedir.

Bu bağlamda, 1982 Anayasası’nda liberal kapitalist ekonomi düzeninin tercih edildiği, ancak anayasada bu tercihin gizlenmekte olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. İktisadi örgütlenmenin adının açıkça ifade edilmemiş oluşunun nedenini, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kuruluş felsefesi olan Atatürkçülüğün rehber ilkeleri arasında devletçiliğin yer almakta oluşunda aramak doğru olur. Nitekim 1924 ve 1961 Anayasalarında iktisadi örgütlenme biçimi açıkça tanımlanmış ve kaynak tahsis mekanizmaları net olarak belirtilmiştir. Ancak, Türkiye, 1980 askeri müdahalesinden sonra kuruluş felsefesinden yavaş yavaş uzaklaşmaya başlamıştır. Bu uzaklaşma, ilk somut belirtisini, 1982 Anayasası’nda ve daha sonraki yıllarda bu anayasada yapılan değişikliklerde kendini göstermiştir. Bilindiği üzere, 1924 Anayasası’nda iktisadi örgütlenmenin adı açıkça “devletçilik” olarak konulmuş ve 1961 Anayasası’nda planlamacılık kabul edilerek iktisadi örgütlenme “devlet müdahaleli kapitalist ekonomi” yani “refah devleti” olarak belirlenmiştir. Öte yandan, 1982 Anayasası’nda iktisadi örgütlenmenin adı açıkça belirtilmemiştir. Çünkü 1982 Anayasası, liberal kapitalist ekonomiye geçiş anayasası olarak hazırlanmıştır. Kuşkusuz ki, önce devletçilik ve sonra refah devleti şeklindeki iktisadi örgütlenme mirası, 1980’li yıllarda bir çırpıda reddi miras yapılamamıştır. Mirasın reddi, zamana yayılmıştır. Nitekim devletin nitelikleri arasında “sosyal devlet” ilkesinin muhafaza edilmiş olmasını bu çerçevede değerlendirmek doğru olur. Bu noktada dikkat çekmek gerekir ki, iktisadi örgütlenmeye dair mirasın reddi süreci, 1995 yılında Türkiye’nin Gümrük Birliği’ne üyeliği ile hızlanmış ve 1999 yılında AB aday üye ülkesi olmasıyla büsbütün süratli işlemiştir. 2005’te Türkiye-AB müzakerelerinin başlamasıyla ise, Türkiye, açık toplum idealini hayata geçirmek konusunda geri dönülmez bir yola girmiş gözükmektedir.

Sonuç

Türk hükümetlerinin, AB açık toplum idealine yaklaşmak adına, almış ve halen almakta oldukları siyasi, iktisadi ve toplumsal sistemi değiştirmeye yönelik kararlara karşı, bu kararların Türk ulusunun ortak çıkarının aleyhine olması iddiasına dayanarak, kendi yaşamları ile ilgili kararlarda doğrudan kendilerinin söz sahibi olmak istediklerini belirterek, bir kısım Türk yurttaşları veya kimi siyasal partililer, AB açık toplum idealinin Türkiye’de hayata geçirilmesine tepki göstererek, aktif direnme edimi biçiminde olmak suretiyle, direnme hakkını kullanmaya girişebilirler. Dolayısıyla, Türk

¹⁵Türkiye 2008 AB İlerleme Raporu, [www.abgs.gov.tr/files/AB Iliskiler/AdavlikSureci/İlerlemeRaporlari](http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskiler/AdavlikSureci/İlerlemeRaporlari), Erişim Tarihi 02.02.2009, s.33.

hükümetlerinin Türkiye-AB ilişkilerini yürütürken, icraatlarının yurttaş çoğunluğu üzerindeki tesirinin ne olduğunu gözetmeleri gerekmektedir.

Bu noktada altını çizmek gerekir ki, direnme hakkını kullanacak olan yurttaşlar, kapitalizmin tasfiyesini ve kapitalizmin karşısında konumlanan sosyalizmin inşasını istemeyeceklerdir. Daha açık bir dille, AB'nin Türkiye'ye eziyet ettiği şeklindeki kanı, yurttaşları bir sosyalist kalkışmaya götürmeyecektir. Bilindiği üzere, Türkiye'de sosyalizm, bir avuç aydın dışında, yurttaşların büyük çoğunluğu nezdinde, Soğuk Savaş yıllarında dahi tasvip görmemiştir. Bu bağlamda, yurttaşların 1924 Anayasası'ndan miras kalan devletçilik modeli ile 1961 Anayasası'ndan miras kalan refah devleti modelinin devamı sayılacak türden, 21. yüzyıl koşulları ile bağdaşan devlet müdahaleli bir kapitalist modelin uygulanmasını talep edebilecekleri düşünülmektedir. 1982 Anayasası tecrübesini yaşamış olan yurttaşların, direnme hakkını kullanmaları halinde, yapılacak yeni anayasada, kurumsallaşmasını istedikleri iktisadi örgütlenme biçiminin anayasada açıkça tanımlanmasını ve bu iktisadi örgütlenmenin gerektireceği kaynak tahsis mekanizmasının açıklıkla belirtilmesini, iktisadi sistemi şekillendirecek kanunların da bu yeni anayasa ile uyumlu olmasını isteyeceklerini öngörmek mümkündür.

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: *Hangi yurttaşlar veya hangi siyasal partiler, AB açık toplum idealinin Türkiye'de hayata geçirilmesine karşı direnme hakkını aktif direnme biçiminde kullanmaya girişebilirler?* Liberal kapitalist ekonomi modeli, sadece ve sadece üst gelir gruplarının çıkarlarına uygun olduğundan, aktif direnme biçiminde kendini gösterebilecek direnme ediminin öznesinin, alt ve orta gelir grubundan yurttaşlar olarak belirecek olduğu düşünülmektedir. Nitekim AB açık toplum idealinin Türkiye'de hayata geçirilmesine karşı pasif direnme gösteren yurttaşların ağırlıklı olarak alt ve orta gelir gruplarından olan yurttaşlardan müteşekkil olması, bu tahmini güçlendirmektedir.

Sonuç itibarıyla, bugün, Türkiye'de alt ve orta sınıfların, 1982 Anayasası'nın iktisadi hükümleri ile ülkedeki iktisadi sistemin çerçevesini çizen kanunlar ve alt mevzuat uygulamalarından memnuniyetsizlik duydukları bir gerçektir. Mevcut anayasa, her dört kişiden üçünün yoksul olması sonucunu doğuran ekonomi-politik bir modeldir. Şu halde, ivedilikle, anayasada siyasî örgütlenme ve iktisadi örgütlenme arasında uyum tesis edilmelidir. Bu yapılırken, Anayasa'nın değişmez devlet niteliklerinden sayılan *"sosyal devlet"* niteliğinin gerekleri gözetilmelidir. Türk hükümetleri, sağlıklı kapitalistleşme ve sağlıklı modernleşme süreçlerini işletmeden, demokratikleşmenin sağlanamayacağını ve iktisadi liberalleşmenin demokratik rejimin kurumsallaşması sonucunu mutlak olarak doğurmayacağını fark etmelidirler. Aksi halde, Türkiye, AB ile ilişkilerini yürütürken, siyasî, iktisadi ve toplumsal buhranlara muhatap kalacaktır. Bu buhranlar ise, diplomatik buhranlara davetiye çıkartacak; Türkiye, AB üye devletleriyle sorunlu ilişki sürdürmenin ötesine geçip, kavgalı hale gelecektir.

Kaynakça

- Bilgi Üniversitesi, **Yunanistan Anayasası**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- European Union, **Report from the Commission on the Implementation of Measures Intended to Promote Observance of Human Rights and Democratic Principles in External Relations for 1996-1999**, COM (2000)726 final, Brussels, 14.11.2000.
- European Union, “Human Rights and Democracy in the Barcelona Declaration (1995)” içinde **“Reinvigorating EU Actions on Human Rights and Democratisation with Mediterranean Partners”** başlıklı Strategic Guidelines by Commission of the European Communities, COM (2003) 294 final, Brussels, 21.05.2003.
- European Union, **“Implementation of the Commission Communication on the EU’s Role in Promoting Human Rights and Democratisation in Third Countries”** başlıklı Commission Staff Working Document by Commission of the European Communities, SEC (2004)1041, Brussels, 30.07.2004.
- European Union, **“European Instrument for Democracy and Human Rights Strategy Paper 2007-2010”**, DG RELEX/B/1 JVK 70618.
- European Union, “European Instrument for Democracy and Human Rights Turkey Programme”, **Report of Delegation of the European Commission to Turkey**, Brussels, January 2008.
- European Union, Communication From the Commission to the Council and the European Parliament, **Enlargement Strategy and Main Challenges 2008-2009**, COM (2008)674 final, Brussels, 5.11.2008.
- Şeref GÖZÜBÜYÜK, **Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007.
- Münci KAPANI, **Kamu Hürriyetleri**, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1989.
- David LEFKOWITZ, “On a Moral Right to Civil Disobedience”, **Ethics**, vol.117, issue 2, January 2007, s.202-233.
- Türkiye 2007 AB İlerleme Raporu, www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskiler/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari, Erişim Tarihi 02.02.2009.
- Türkiye 2008 AB İlerleme Raporu, www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskiler/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari, Erişim Tarihi 02.02.2009.
- United Nations, www.unhchr.ch/udhr/lang/trk.pdf, Erişim Tarihi 27.01.2009.